

CONTRIBUȚII LA ICONOGRAFIA CAVALERILOR DANUBIENI ÎN DOBROGEA (II)

DE

CONSTANTIN ICONOMU, COSTEL CHIRIAC

În continuarea publicării monumentelor Cavalerilor danubieni prezentăm încă un fragment de plăcuță descoperit, ca și primul^{*}, în satul Dunăreni, comuna Aliman, jud. Constanța. Piesa a fost găsită în împrejurări necunoscute și actualmente face parte din colecția Ionel Matei din București.

Tăblița de plumb pe care o studiem, fragmentară, conservă doar treimea verticală din stânga, celelalte porțiuni, care conțineau reprezentarea Zeiței, a mesei cu ofrande și al doilea cavaler lipsind. Așa cum se prezintă, reliefurile, cu patină alb verzuie, măsoară 6,2 cm înălțime, 2,8 cm lățime, întreaga lățime reconstituită fiind de aproximativ 8 cm. Grosimea tabletei este de 2 mm, și în dreptul chenarelor de 3 mm. Fragmentul păstrat prezintă îndoiri, fracturi și chiar lacune în câmp, dar cu toate acestea execuția bună a piesei face, cu unele excepții, lesnicioasă identificarea reprezentărilor obținute întotdeauna prin turnare (fig. 1, 2/a-b).

Fig. 1

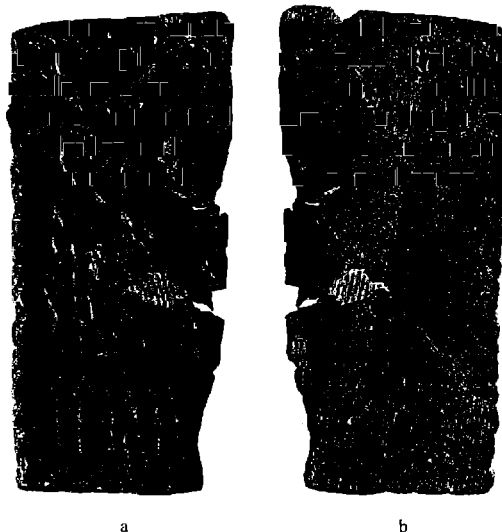

Fig. 2/a-b

* Cf. *ArhMold*, XXVI, 2003, p. 51-58.

După cum se poate observa, imaginile sunt amplasate pe trei registre horizontale și numai pe o singură față.

- a) În registrul superior apare un fronton având în timpan aripa unui vultur, desfăcută pentru zbor și grosolan redată. În afara frontonului, în stânga, se observă imaginea zeiței Nike înaripată, așezată orizontal în poziție de zbor, ținând în mâna dreaptă o coroană, în fața ei aflându-se o stea proeminentă cu raze.
- b) În registrul median este reprezentat un Cavaler danubian, al cărui cal, în galop, se află deasupra dușmanului învins, așezat orizontal și fără arme, ce imploră clemență ridicând mâna dreaptă spre călăreț, deși brațul lung și îngust ar sugera existența unei săbii sau a unei lănci. Cu toate acestea, ambele brațe fiind aproape egale ca lungime, vom considera dușmanul căzut sub cal ca fiind neînarmat. Din vestimentația călărețului poate fi identificată doar boneta frigană, ascuțită și cu vârful răsucit în față. În mâna dreaptă, ridicată, cavalerul ține o seceră riublă (*labrys, bipennis*). În spatele calului se află dispus vertical un șarpe cu corpul sinuos, având gura deschisă îndreptată spre centru. În dreptul capului călărețului și puțin mai sus se află o figură umană văzută din profil, cu o coafură bogată în care se disting, cu dificultate, câteva adâncituri liniare și care poate fi identificat cu zeul Sol.
- c) Registrul inferior conține, în extremitatea stângă, reprezentarea unui templu cu coloane, văzut din față și ușor lateral, având la fațadă, jos, două trepte. Către templu se îndreaptă, în mod vizibil, trei personaje ale căror trăsături și îmbrăcăminte nu se pot distinge și care pot fi considerate drept credincioși care doresc să participe la cultul Cavalerilor danubieni și al Zeiței. Primul personaj, cel din ușa templului, poartă în mâini cupe ce ar putea constitui ofrande sau vase cu ofrande, iar ultimul ține în spate un sac (?). Plăcuța este mărginită către extremitatea verticală stângă de o colonetă cu fusul răsucit care trebuie să fi existat și în partea dreaptă a piesei.

Așa cum s-a mai putut observa din descriere, piesa de la Dunăreni este fragmentară, deteriorată pe verticală, din tableta originală păstrându-se ceva mai mult de o treime. Cu toate acestea, plăcuța, deși prezintă lacune, poate fi atribuită tipului B, din clasificarea lui D. Tudor¹, cu trei registre horizontale care exprimă tripla funcționalitate a divinităților reprezentate – terestră, celestă și subpământeană. Dintre aceste divinități, elementul central îl constituie Zeița flancată de cei doi cavaleri², reprezentare canonică ce poate fi presupusă și la exemplarul prezentat în lucrarea de față, din care se păstrează doar cavalerul din stânga. Așa cum am arătat, sub picioarele calului se află dușmanul învins care ridică mâna dreaptă spre călăreț în semn de implorare, existând astfel un raport simbolic cu cavalerul, acesta din urmă reprezentând nu numai *binele*, ci și ideea de eroizare subliniată de vigoarea cu care ține securea și de dispoziția sa de a acorda iertare celui căzut sub cal și care aici semnifică nu numai răul³, ci și inamicul înfrânt în luptă. Din acest punct de vedere imaginea învinsului de la Dunăreni este până în prezent unică în iconografia Cavalerilor danubieni, în repertoriul de imagini neexistând o reprezentare similară. Sus, în fața Cavalerului, se află un chip uman redat în profil. Pe păr se observă o baudiă oblică, de la care pleacă câteva linii ce ar putea fi interpretate drept raze. Aici gravorul a înfățișat pe Sol, iar, din cauza imperfecțiunii execuției, atributele zeului – razele – au fost neclar redată. D. Tudor observă că pe reliefurile Cavalerilor danubieni, Sol și Luna apar aproape întotdeauna reprezentați ca busturi, din față sau profil, amplasați sus, în jumătatea mijlocie a câmpului ori la extremități. De obicei Sol este plasat în stânga deoarece astrul, în mișcarea sa aparentă, traversează bolta cerească de la stânga la dreapta, dar există și excepții, Sol și Luna fiind așezați invers. Soarele apare întotdeauna cu eapul radiat, iar Luna poartă pe cap sau pe umeri o semilună⁴. În multe cazuri, inclusiv pe tableta de la Dunăreni, soarele și luna sunt asociați cu doi șerpi cosmici care, amplasați în spatele cavalerilor, în partea de sus, se încovoie pentru a forma „bolta cerului”⁵. Șerpii cosmici apar pe alte plăcuțe asociați cu vulturul, au Sol și Luna⁶ și simbolizează pământul⁷, fiind considerați *agathodaimoni*, aliați ai cavalerilor în luptă⁸. Registrul superior, deși fragmentar, permite identificarea vulturului, în timpanul frontonului observându-se un rest de aripă desfăcută. După

¹ D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis equitum danubiorum*, II, Leiden, 1976, p. 280; în continuare se va cita *CMRED*, II. Pentru volumul I, Leiden, 1969, se va cita *CMRED*, I.

² D. Tudor, *CMRED*, II, p. 279.

³ *Ibidem*, p. 282.

⁴ *Ibidem*, p. 182.

⁵ *Ibidem*, p. 184, 286.

⁶ *Ibidem*, p. 219-220.

⁷ *Ibidem*, p. 223-224.

⁸ *Ibidem*, p. 286.

D. Tudor, vulturul a intrat târziu în iconografia Cavalerilor danubieni, motivul fiind împrumutat din reliefurile mitriace și reprodus în registrul superior, având numeroase atribuții: împreună cu Sol și Luna formează triada cosmică. Ca simbol militar, vulturul reprezintă victoria, acestuia fiindu-i asociată zeița Nike *stephanoforă*; este, de asemenea, considerat a fi mesager al soarelui și conducător al sufletelor către ceruri⁹. În registrul superior, în stânga sus, în afara frontonului, apare zeița Victoria, de mici dimensiuni, ce încoronază călărețul aflat în registrul mijlociu. În general, Victoria (Nike) apare rar pe tăblițele Cavalerilor danubieni, o reprezentare a acestei divinități aflându-se și pe un relief de plumb de la Novae (Streaklen, Șiștov, Bulgaria)¹⁰. Este foarte probabil ca în fragmentul lipsă să fi fost redată încă o Victorie. În fața zeiței Nike de la Dunăreni se găsește o stea cu raze ce semnifică firmamentul¹¹.

După cum am arătat, în concepția cultului Cavalerilor danubieni, călărețul înarmat simbolizează *binele*, iar dușmanul aflat sub picioarele calului *răul*. Pe această plăcuță gravorul a dorit să sublinieze și ideea de eroizare ilustrată de poziția dușmanului care, întinzând mâna dreaptă în sus, solicită îndurarea Cavalerului. Acest simbol împreună cu vulturul și zeița Nike, amândouă divinități militare, sugerează victoria în luptă. Este de observat că și prima plăcuță de la Dunăreni, cea de formă rotundă, este dominată de aceeași idee de eroizare. Subliniem că tabletele de la Dunăreni adaugă un element nou la simbolismul reprezentărilor de pe reliefurile de plumb, Cavalerii danubieni apărând și în postura de eroi, foarte probabil datorită influenței cultului Cavalerului trac.

D. Tudor, referindu-se la acest tip de plăcuțe cu registre orizontale, observă că în câmpul inferior sunt reprezentate simboluri subpământene și diferite obiecte de cult¹². Din nefericire, exemplarul descris de noi conservă doar o parte din registrul inferior și acesta cu unele reliefuli neclare și dificil de interpretat. Deosebit de important este faptul că în extremitatea stângă este înfățișat un templu spre care se îndreaptă în mod evident trei personaje, dintre care primul, cel din fața Templului, pare a purta în mâini vase de ofrandă. În reliefurile Cavalerilor danubieni catalogate până acum cunoaștem doar un singur caz în care apare nu templu: e vorba de o piesă de plumb provenită de la Romula care are redat, în partea inferioară, un templu cu trei coloane alături de care se află un personaj văzut din față, ce ține mâna pe un altar¹³. Între personaj și templu nu apare, așa după cum se poate observa din modul de organizare a imaginilor, nici o legătură evidentă. În schimb, pe plăcuța de la Dunăreni, cele trei personaje se îndreaptă spre templu, probabil pentru a participa la o ceremonie religioasă consacrată Zeiței și Cavalerilor danubieni. Dacă această interpretare este de acceptat, atunci cea de a doua tăbliță de la Dunăreni prezintă o importanță aparte deoarece, pentru prima dată, este atestată arheologic practicarea cultului acestei divinități de origine daco-getică în temple. Mai mult decât atât, având în vedere claritatea mesajului exprimat de această imagine, se poate adăuga că și reprezentarea templului de la Romula ar putea avea aceeași semnificație.

După cum s-a putut observa, majoritatea imaginilor plăcii de la Dunăreni sunt amplasate într-un chenar în formă de fațadă de templu (ediculă). Acest gen de prezentare cunoaște o largă răspândire pe tabletele Cavalerilor Danubieni, acestea fiind întâlnite la Sucidava¹⁴, Drubeta-Turnu-Severin¹⁵ și una cu localizare necunoscută¹⁶, toate trei fiind descoperite în Dacia Inferior. De la Viminacium (Kostolač, foste Iugoslavia)¹⁷, în Moesia Superior, provine un exemplar, de la Oescus (Ghigen, Bulgaria)¹⁸, două exemplare și de la Rebro (Bulgaria)¹⁹ și Barboși²⁰, în Moesia Inferior, câte o piesă. Se mai pot adăuga o

⁹ *Ibidem*, p. 199-200.

¹⁰ *Idem*, *CMRED*, I, nr. 83, p. 49-50, pl. XLIII.

¹¹ *Idem*, *CMRED*, II, p. 57.

¹² *Ibidem*, p. 78.

¹³ *Idem*, *CMRED*, I, nr. 34, p. 19-20, pl. XVI. Într-o altă lucrare consacrată plăcuței de la Romula apar diferențe de descriere. Astfel, templul de bărne devine căsuță sau grajd în interiorul căruia se observă capul unui taur. Personajul de lângă templu (căsuță, grajd) poartă în mână un pumnal. Autorii interpretează această imagine ca o scenă de *taurobolium*. La această piesă redată mai clar decât în ilustrația din *CMRED*, I, apar trei personaje aflate în registrul inferior. Cf. D. Tudor și G. Popilian, *Patru monumente inedite ale Cavalerilor Danubieni*, în *SCIVA*, 27, 1976, 2, p. 269-273, fig. 2.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 42, p. 24-25, pl. XXII.

¹⁵ *Idem*, *CMRED*, II, nr. 206, p. 12-13, pl. VIII.

¹⁶ *Idem*, *CMRED*, I, nr. 45, p. 26, pl. XXIII.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 55, p. 31, pl. XXVIII.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 72-73, p. 41-43, pl. XXXVII-XXXVIII.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 81, p. 48-49, pl. XLII.

²⁰ *Ibidem*, nr. 99, p. 57, pl. LI.

tabletă cu localizare neprecizată, dar descoperită în Moesia Superior²¹, și o gemă, de asemenea, cu proveniența necunoscută²².

D. Tudor împarte reliefuliile Cavalerilor danubieni, după formă, în șapte tipuri. Exemplarul al doilea de la Dunăreni, pe care îl publicăm aici, se încadrează conform clasificării lui D. Tudor în tipul al treilea, care cuprinde tăblițe cu aspect de fațadă de templu sau ediculă, caracteristice pentru Dacia Inferior și Moesia Inferior. După D. Tudor, edicula și frontonul trebuie legate de cultul templului²³, acest punct de vedere fiind confirmat acum și de imaginile din registrul inferior al plăcuței de la Dunăreni. Cea de a doua piesă de la Dunăreni, prin reliefulurile prezentate, aparține unui anumit canon: călăreții și zeița sunt flancați de către doi șerpi, așezați vertical, cu capetele arcuite sau îndreptate spre Sol și Luna, alcătuind un „chenar” cu semnificație cosmică. Acest tip de plăcuță este atestat la Rebro (Bulgaria)²⁴ în provincia Moesia Inferior, la Hrtkovci (fosta Iugoslavia)²⁵, în Pantheia Inferior, la Virunum (Zollfeld, Austria)²⁶, în Noricum și în Italia la Roma²⁷ și Terracina (Terracina)²⁸. De asemenea, „chenarul” cosmic cu șerpi verticali apare pe o gemă cu proveniența necunoscută²⁹. Dintre aceste plăcuțe, numai cele de la Hrtkovci, Roma (cu un singur cavaler) și cea de la Dunăreni prezintă cavalerul (cavalerii) lovind cu securea dublă ținută în mâna dreaptă. Această armă purta de Cavalerii danubieni apare și pe alte tăblițe, cum ar fi cele de la Paračin (fosta Iugoslavia)³⁰, Salona-Split (fosta Iugoslavia)³¹, Roma³² etc. Credem că, în imaginile unde apar Sol și Luna, arma de predilecție întrebuințată de Cavalerii Danubieni este securea dublă, simbol caracteristic lui Iupiter Dolichenus³³, lucru explicabil dacă ținem seama de faptul că aceste divinități, ca de altfel și vulturul, unul dintre patronii armatei și simbol al victoriei, sunt legate de cultul lui Iupiter. În afară de zonele estice ale Imperiului Roman, cultul lui Iupiter Dolichenus a fost răspândit și în provinciile dunărene unde, în calitate de patron al armatei, a avut mulți adepți printre militari, mai ales la cei de origine orientală³⁴, în Dobrogea fiind atestate mai multe mărturii arheologice referitoare la această divinitate³⁵.

Deși fragmentar, cel de al doilea relief de la Dunăreni poate fi atribuit tipului B, cu doi cavaleri și zeită, și se datează în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. și începutul secolului al IV-lea e.n.³⁶. Ca arie de răspândire, tăblițele în formă de fațadă de templu sau ediculă, încadrate de D. Tudor în tipul III, se întâlnesc după cum urmează: 5 exemplare în Dacia Inferior, 1 în Moesia Superior, 6 în Moesia Inferior, incluzând aici și piesa de la Dunăreni, în total 12 piese³⁷. Această răspândire sugerează faptul că practicarea cultului în temple se efectua mai cu seamă în Dacia Inferior și în Moesia Inferior, adică în provinciile locuite de populația geto-dacică, „autoarea” cultului Cavalerii danubieni. Tăblițele de la Dunăreni introduc elemente noi în iconografia Cavalerilor danubieni. Prima, cea de formă rotundă, la care lipsește zeița, iar inamicul căzut este înarmat, subliniază ideea de eroizare, ca de altfel și cea de a doua în care dușmanul de sub cal apare pentru prima dată în postura de a solicita iertare învingătorului. Acest nou relief de la Dunăreni mărește la 3 numărul pieselor de plumb existente până în prezent în Dobrogea, în această zonă fiind descoperite până acum numai reprezentări pe piană sau marmură. Așa cum am mai arătat, și acest al treilea exemplar poate fi legat de numeroasa prezență a militarilor staționați în garnizoanele dunărene, inclusiv a celor veniți din orient și care în practicile lor religioase aveau și cultul Cavalerilor danubieni.

²¹ Idem, *CMRED*, II, nr. 210, p. 14-15, pl. X.

²² *Ibidem*, nr. 228, p. 20, pl. XI, sus; cf. și p. 76.

²³ *Ibidem*, p. 66.

²⁴ Idem, *CMRED*, I, nr. 81, p. 48-49, pl. XLII.

²⁵ *Ibidem*, nr. 146, p. 84, cu indicația greșită a provenienței Șeliște; idem, *CMRED*, II, pl. II; E. L. Ochsenschlager, *Lead plaques of the Danubian Horseman type at Sirmium*, în *Sirmium*, II, Belgrad, 1971, p. 55, pl. V/9, cu indicația provenienței corectă *Hrtkovci*.

²⁶ D. Tudor, *CMRED*, I, nr. 173, p. 95-96, pl. LXXV.

²⁷ Idem, *CMRED*, II, nr. 174, p. 97-98, pl. LXXVI.

²⁸ Idem, *CMRED*, I, nr. 176, p. 98-99, pl. LXXVII.

²⁹ *Ibidem*, nr. 194, n. 110-111, pl. LXXVIII, stânga jos.

³⁰ *Ibidem*, nr. 64, p. 36-37, pl. XXXI.

³¹ *Ibidem*, nr. 106, p. 63, pl. LIV.

³² *Ibidem*, nr. 174, p. 97-98, pl. LXXVI.

³³ Idem, *CMRED*, II, p. 113.

³⁴ Robert Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, București, 1998, p. 183-194.

³⁵ Pentru cultul lui Iupiter Dolichenus în Dobrogea cf. Zaharia Covacef, *Culte orientale în Dobrogea romană*, în *Pontica*, XXXIII-XXXIV, 2000-2001, p. 382-383.

³⁶ D. Tudor, *CMRED*, II, p. 280.

³⁷ *Ibidem*, p. 69.

CONTRIBUTIONS TO THE ICONOGRAPHY OF THE DANUBIAN RIDERS IN DOBRODJA (II)

SUMMARY

We describe another fragmentary tablet discovered in the village of Dunăreni, (Aliman, Constanța County). The fragmentary lead tablet preserves the left vertical third. The tablet, which has the appearance of an *aedicula*, has its images represented on three registers.

In the superior register there is a fronton in which one can hardly identify an eagle. To the left, the winged goddess Niké can be seen, holding in her hand a crown which has in front of it a star with rays.

In the medium register a Danubian Rider is represented with a Phrygian hat and a double axe in his hand. Under the feet of his horse there is a defeated enemy who raises his right hand to implore pity. Behind the rider there is a snake in vertical position and a little upper there is the bust of the god Sol.

The lower register contains a temple and three characters directed towards it.

The tablet belongs to the type with the representation of the Goddess and of the two Danubian Riders and is dated in the second half of the third century AD and the beginning of the fourth century AD. This piece, through the representations from the lower register, proves for the first time the fact that the cult of the Danubian Riders was practiced in temples.

FIGURES EXPLANATION

Fig. 1,2/a-b. The fragmentary lead tablet from Dunăreni.